

האם ניתן לקבל צדקה מגויים בימינו?

אמיתי ראובן כהן

- א. מבוא
- ב. סוגיות הגמרא
- ג. שיטת רש"י - חילול השם
- ד. שיטה שנייה - קריאה אחרת בתוספות - מניעים קלוקלים
- ה. שיטת היד רמ"ה - מניעים מקלוקלים באופן שורשי
- ו. עיון בדיוני הפוסקים ויישומים אפשריים בימינו
- ז. סיכום
- ח. נספח: התפיסה הרעיונית ביסוד השיטות במאמר

א. מבוא¹

בתוכנית 'תורת המדינה' עסקנו בשאלת היחס בין ישראל לעמים, וטיב הקשר הראוי ביניהם בהקשרים שונים. רוב הדינים והדיונים – וכן פשטי המקראות – מבוססים על הפער היסודי בנושא האמוני, והניסיונות לגשר עליו.

שאלת קבלת צדקה מגויים הינה ייחודית בהקשר זה, כיוון שבשום מקום בגמרא לא נזכר במפורש שעבודה זרה היא הסיבה לכך, ואף ניתנו סיבות אחרות לרצון להימנע מקבלת צדקה מהם. במאמר זה ננסה לעמוד על שלוש גישות אפשריות לבניית היחס בין הסוגיות העוסקות בנושא, וההשלכות של כך להלכה.

1. ישנן שלוש סוגיות מרכזיות שאליהן נתייחס במהלך המאמר: שתיים ממסכת בבא בתרא, ואחת ממסכת סנהדרין.

המשנה בשקלים (א, ה) וכן הגמרא בערכין (ו, א) דנות אילו דברי קודש (או צרכי קודש) מותר לקבל מעובדי הכוכבים. יש הסוברים ששאלה זו קשורה לענייננו, אך למעשה הדיונים עוסקים בעקרונות שונים לחלוטין – מדברי המשנה והגמרא ניתן להסיק כי כאשר הגוי מביא דברים שאינם קבועים, אלא בגדר 'עבודת ה' חד פעמית' הדיון כלל לא מתחיל, ויש לקבל אותם מידו. השאלות עולות רק כאשר הוא רוצה להשתתף בבניין המקדש או בקורבנות אשר הינם עבודה מוגדרת ואינם נדבה. על כך דורשת הגמרא את הפסוק מספר עזרא (ד, ג) כי "לא לכם ולנו לבנות בית ל-להינו". מהגמרא בערכין עולה כי הטעם לכך הוא חשש שהגויים ינצלו את ה'אחוזים' שיש להם בבית המקדש כדי לשנותו או להורסו, בדרישתם את תרומתם בחזרה. המשנה בשקלים עוסקת לא בבניין אלא בדברים אשר אינם נדבה אך משתמשת באותו פסוק, כך שהבינה שכיוון ואנו מחויבים בדבר והם לא, לא ניתן לצרף לעבודתנו את תרומתם, אך לו ירצו לנדב לשם עבודת ה' 'שלהם' לא תהיה בעיה. מכך שנקודת המוצא היא כי יש להתיר את תרומתם, בניגוד לנקודת המוצא של הסוגיות בהן נעסוק במאמר, עולה כי סוגיות אלו אינן קשורות לנושא באופן ישיר.

הערות העורך [א"מ]: לוויות שונה על הסוגיות הנידונות במאמר זה, עיינו במאמרו של נתנאל ווינער: "שיקולים בקבלת כסף מהעמים", באסופה זו.

ב. סוגיות הגמרא

ב.1. "צדקה תרומם גוי" - תלמידי רבן יוחנן בן זכאי

הסוגיה מתארת דיון בבית מדרשו של רבן יוחנן בן זכאי בפירוש הפסוק "צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת" (משלי יד, לד):

תניא, אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: בני, מהו שאמר הכתוב 'צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת'? נענה רבי אליעזר ואמר: "צדקה תרומם גוי" - אלו ישראל, דכתיב: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" (שמואל ב, ז, כג; דברי הימים א, יז, כא), 'וחסד לאומים חטאת' - כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין חטא הוא להן, שאינם עושין אלא להתגדל בו [...].

(כבא בתרא י, ב)

רבי אליעזר מחלק את הפסוק לשניים. את חציו הראשון הוא מפרש ביחס לעם ישראל (שהוא הנקרא 'גוי'), וכמשבח את מעלת הצדקה שהם עושים, ואילו את חציו השני מפרש כעוסק באומות העולם, ואומר כי צדקתם היא חטא. שאר תלמידי רבי יוחנן בן זכאי (למעט רבי נחוניא בן הקנה, בשיטתו נעסוק לקמן) נוקטים אף הם בגישה זו, ומעלים מטרות שונות שלשמן נותנים הגויים את הצדקה: לפי רבי אליעזר כדי ש'יתגדלו' (יצליחו בדברים שונים), לדעת רבי יהושע על מנת שתימשך מלכותן, על פי רבן גמליאל כדי להתייחר, ולשיטת רבי אליעזר המודעי על מנת 'לחרף' (להשחיר את פני עם ישראל בכך שהם יותר צדיקים מאיתנו). כיוון שמטרת נתינת הצדקה פגומה לשיטות התנאים – הרי היא נחשבת כחטא.

יוצאים מן הכלל הם רבי נחוניא בן הקנה (להלן: רנב"ה) ורבן יוחנן בן זכאי (להלן: ריב"ז), רבם של החבורה, אשר דבריהם חותמים את הדיון:

נענה רבי נחוניא בן הקנה ואמר: צדקה תרומם גוי וחסד – לישראל, ולאומים - חטאת. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: נראין דברי רבי נחוניא בן הקנה מדברי ומדבריכם, לפי שהוא נותן צדקה וחסד לישראל, ולעכו"ם חטאת. מכלל דהוא נמי אמר, מאי היא? דתניא, אמר להם רבן יוחנן בן זכאי: כשם שהחטאת מכפרת על ישראל, כך צדקה מכפרת על אומות העולם.

רנב"ה מחלק את הפסוק אחרת משאר התלמידים, אך אינו מבאר את דבריו בחלוקה זו. ריב"ז מתערב ואומר כי הסברו של רנב"ה לפסוק נראה לו נכון יותר הן מדברי התלמידים והן מדעתו שלו עצמו. ריב"ז שפט את צדקת הגויים לטובה, ואמר כי דברי רנב"ה צודקים משלו. על כן נראה כי רנב"ה מפרש בכיוון ההפוך מריב"ז, וכוונתו בנסילת המילה 'חסד' מחציו השני של הפסוק (העוסק באומות העולם) וצירופה לחלק הראשון (העוסק בישראל), היא להחמיר על דברי חבריו ולשלול אפילו את תיאור מעשה הגויים כ'צדקה' כלל.

ב.2. 'ביבש קצירה תשברנה' - מתנות איפרא הורמיז

הסוגיה השנייה העוסקת בנושא מופיעה בשני מקומות במסכת בבא בתרא. בשני המקומות מובא מקרה בו 'איפרא הורמיז', אימו של המלך 'שבור', העניקה כספים ליהודים:

איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא, שדרה ארבע מאה דינרי לקמיה דרבי אמי ולא קבלינהו; שדרינהו קמיה דרבא, קבלינהו². שמע רבי אמי איקפד, אמר: לית ליה (ישעיהו כז, יא) "ביבש קצירה תשברנה נשים באות מאירות אותה"? ורבא? משום שלום מלכות. ורבי אמי נמי משום שלום מלכות? דאיבעי ליה למפלגינהו לעניי עובדי כוכבים. ורבא נמי לעניי עובדי כוכבים יהבינהו, ור' אמי דאיקפד הוא דלא סיימוה קמיה.

(כבא בתרא י, ב)

רבי אמי סרב לקבל כספי תרומות ששלחה איפרא הורמיז, אך רבא קיבל ממנה. על אף שבתחילה נראה כי לרבא אין התנגדות לקבלת צדקה מגויים, בדיעבד מתברר כי אף הוא עשה זאת מחמת צורך גדול – עקב הצורך בשמירה על יחסים טובים עם האומה השלטת, ורק תחת מגבלות – למעשה הוא לא לקח את הכסף לצדקה, אלא העבירו לעניי גויים.

במקום אחר במסכת (ה, א) מסופר שאיפרא הורמיז שלחה כסף לרב יוסף, אך לא ביקשה שיהיה כסף זה לצדקה, אלא ל'מצווה רבה'. משם פונה רב יוסף לברר מה היא המצווה הגדולה ביותר, ומכאן ניתק להסיק שרב יוסף קיבל ממנה את הכסף.

ב.3. 'אוכלי דבר אחר' - דיון הלכתי במקבלי צדקה מגויים

במסכת סנהדרין מפורטים מספר מעשים אשר פוסלים את עושיהם לעדות. הפסול הרלוונטי לענייננו הינו 'אכילת דבר אחר':

אמר רב נחמן: אוכלי דבר אחר פסולין לעדות. הני מילי - בפרהסיא, אבל בציניעה - לא. ובפרהסיא נמי לא אמרן אלא דאפשר ליה לאיתזוני בציניעה, וקא מבזי נפשיה בפרהסיא, אבל לא אפשר ליה - חיותיה הוא.

(סנהדרין כו, ב)

הביטוי 'דבר אחר' הוא ביטוי החוזר בש"ס בהקשרים שונים ובמשמעויות שונות, המרכזיות שבהן הן עבודה זרה, יחסי אישות אסורים וחזיר. אומנם כאן נראה שמדובר במקרה יחידני בו המשמעות היא אף לא אחת מאלה, אלא קבלת צדקה מגויים³. אם כן,

2. בש"ס וילנא מופיעות כאן המילים 'מפני שלום מלכות', אך בכל הגרסאות שניתן למצוא ב'הכי גרסין' המילים אינן מופיעות, ובהתחשב בכך שהגמרא מסבירה לקורא (ולא כחלק מהסיפור) את נימוקו של רבא, הן גם יותר מסתברות.

3. כך מפרשים הפרשנים על סוגיה זו (רש"י, רי"ף, רא"ש, רבינו חננאל, ועוד), ועיין בדברי התוספות (ד"ה אוכלי ד"א) שמסבירים מדוע מוכרח שזוהי משמעות הביטוי בסוגייתנו.

הגמרא אומרת שה'אוכל', כלומר המקבל צדקה מן הגויים, פסול לעדות. אומנם, הגמרא מסייגת את פסול העדות רק למקרה בו קיבל את הצדקה בפרהסיא כאשר יכל לקבל בצנעה, כיוון שאם אין לו אפשרות אחרת הרי זה 'חיי' (חיותיה), והוא צריך משהו להתקיים ממנו.⁴

חשוב לציין שבסוגיה זו אין קשר מוכרח בין השאלה האם המעשה מותר ובין השאלה האם הוא פוסל לעדות. דיני פסולי עדות מורכבים ממקרים שונים רבים, ומסיבות פסול מגוונות. אם כן, המסקנות איתן נצא משאלת 'האם מותר לקבל צדקה מגויים' בסוגיות השונות לא חייבות לתת את אותותיהן בסוגיה זו.

ג. שיטת רש"י - חילול השם

שיטתו של רש"י למעשה כלל אינה 'שיטה' במובנה הפשוט – רש"י הינו פרשן המבאר על רצף הגמרא, ולמעט חריגים נדירים, כאשר הוא מפרש סוגיה במקום אחד הוא אינו מתייחס לסוגיות במקומות אחרים בש"ס. על כן, נבנה את שיטתו בעזרת צירוף השיקולים אותם הוא מעלה בסוגיות השונות, ועל בסיס ראשונים שביארו את יחסי הסוגיות תוך שימוש בתירוצים דומים או זהים לאלו של רש"י.

ג.1. סוגיית תלמידי רבן יוחנן בן זכאי

בסוגיה זו רש"י אינו מבאר את טעמיהם של תלמידי ריב"ז. הפרשנות היחידה של רש"י בסוגיה מתייחסת לקושיה בתוך הסברו של רבי אליעזר⁵, ושאר פירושו הינם מראי מקומות או פירושי ביטויים. ראשונים רבים⁶, שחלק ניכר מהם מהלכים בשיטתו של רש"י בפירוש הפסוק 'ביבש קצירה תישברנה' (המופיע בסוגיית אפרא הורמיז), אינם מתייחסים לסוגיה זו. החידוש המשמעותי עולה מכך שאין הם מכניסים את הסוגיה בשקלוליהם כאשר הם מקישים ומקשים בין הסוגיות השונות העוסקות בקבלת צדקה מגויים, ובזאת מראים שאין הם פוסקים אותה להלכה⁷. כיוון שרוב המפרשים כלל אינם מזכירים את

4. חברי יהודה רוזן נ"י טען כי המקבל בצנעה אפילו כשאין הוא צריך לכסף על מנת להתקיים לא ייפסל לעדות. אך לעניות דעתי משטף הגמרא יש להבין שמתירים רק בתנאי שהאדם זקוק לכסף. במאמר זה נצא מנקודת הנחה שהסוגיה עוסקת בנזקק, אלא אם כן יצוין אחרת.

5. לאחר שרבי אליעזר מציע כי הבעיה היא בשאיפת הגוי הנותן לקבלת שכר, מקשה הגמרא כי אנו מכירים שאין בכך בעיה, ועונה שההבדל הוא בין יהודים לגויים. רש"י מפרט כי הכוונה בהבדל זה היא שהגוי הנותן יתחרט על נתינתו אם לא יקבל את השכר, בניגוד לישראל אשר לא יתחרט על מתנתו.

6. רי"ף, רא"ש, רבינו חננאל, ר"י קרקווא, סמ"ק (רמח), כלבו (פב) והאגודה (בבא בתרא כא).

7. למעשה, אף לא מעט מהראשונים שמפרשים סוגיה זו לא מביאים אותה בהקשרים אחרים ולא בפסיקת ההלכה, כך שנראה שהתייחסו אליה רק על מנת לבאר מקומית, אך גם הם לא נתנו לה משקל הלכתי.

הסוגיה, לא ניתן לדעת בוודאות מדוע אינם פוסקים אותה⁸. כאשר למדנו זאת ב'תורת המדינה', הצענו כי הדבר נובע מאופי וממבנה הסוגיה. הסוגיה היא סיפור העוסק בדרשת פסוקים כאשר אין 'מעשה' ברקע התלוי או מושפע מהלימוד. נוסף על כך, כפי שנראה, לשיטת רש"י בסוגיית מתנות איפרא הורמיז הטעם להימנעות מקבלת צדקה הוא אחר, ועל כן נראה שסברו כי כבר בתקופת הגמרא סיפור זה לא הובן כבעל השלכה הלכתית.

ג.2. סוגיית מתנות איפרא הורמיז

רש"י (בבא בתרא י, ב ד"ה ביבש קצירה)⁹ מסביר שהפסוק "ביבש קצירה תשכרנה נשים באות מאירות אותה" ממשיל את הגויים לחיטה, אשר בהגיע השלב בו היא התייבשה לחלוטין היא נשברת-נקצרת בקלות. הנמשל על פי פירושו הוא שכאשר ייגמרו זכויות הגויים, הם יתייבשו כמו אותה חיטה, ואז 'תשבר זרועם' – ייחלשו בקלות ושלטונם יגיע לקיצו¹⁰. הבעייתיות אותה ראה רבי אמי בקבלת מתנתה של איפרא הורמיז לפי הסבר זה היא בהגדלת זכויותיה, ובכך – בהיותה חלק מהשלטון על עם ישראל בעת ההיא – הארכת שלטון הגויים עלינו¹¹, שאלמלא הזכויות הנוספות הללו היה מתייבש ונשבר מוקדם יותר.

לפי סוגיה זו מובנת המשמעות של קביעת סוגיית תלמידי ריב"ז כסוגיה שאינה הלכתית. לו היינו סוברים כי סוגיית 'צדקה תרומם גוי' הינה מחייבת, היה על רבי אמי להקשות על רבא מדברי התנאים, ולא להסתמך על לימוד אחר אשר אין לו מקור קדום יותר¹².

ראינו שרב יוסף שקיבל צדקה מאיפרא הורמיז הלך לברר כיצד למלא את רצונה של המלכה. מכך הבין רש"י (יא, א ד"ה דלא סיימוה קמיה) כי לא חילק לעניי גויים, על אף שכך צריך לעשות על פי העולה ממסקנת הסוגיה על רבי אמי ורבא. כדי ליישב את הדברים,

8. למעט ריא"ז (פסוקים בבא בתרא א, ה, אות מב), הסובר שצדקת הגויים היא אכן זכות וכפרה להם, ועל כן אלמלא הטעם של 'ביבש קצירה' (שלמשמעותו נתייחס בהמשך המאמר) לא הייתה בעיה בקבלת צדקה מגויים. יש בפירושו זה קושי: מדוע לפסוק את ריב"ז אם הודה לדבריו של רנב"ה?

9. וכן אבן עזרא, רד"ק ומצודות על הפסוק (ישעיהו כז, יא); רבנו גרשום ורבנו חננאל על הגמרא.

10. המשל לנשים בא להדגיש עד כמה יהיה קל לסיים את שלטונם – אפילו נשים, שבתקופת חז"ל היו משל לחולשה יוכלו להביסם.

11. בתורף דברינו יצאנו מנקודת הנחה שהבעייתיות היא בגויים השולטים עלינו דווקא, ולא בכל שלטון גויי באשר הוא. אומנם יש הסוברים שהבעיה היא בכל שלטון של גויים, ואף אם אינם שולטים על ישראל, אך לעניות דעתי הבעיה היא דווקא הארכת שיעבודנו אליהם, ולכן שייכת רק בגויים השולטים על עם ישראל. עיינו במאמרים: "קבלת תרומות מגויים", הרב מרדכי סיני והרב עזריאל לויטן, מחניך ג (תשסח), עמודים 127-132; "קבלת תרומות מלא-יהודים", הרב אורי סדן, אמונת עתיך 125 (תש"פ), עמודים 134-145. נציין שגם בדבריהם ניתן להסתפק האם מתכוונים לכל שלטון גוי, או דווקא לגויים השולטים על עם ישראל, כדברינו.

12. אפשרות אחרת להסביר תהיה על בסיס דברינו בהערה 8 לעיל, יעויין שם.

רש"י מתרץ שכאשר ישנה בקשה ספציפית אסור לשנותה מדין 'גניבת דעת'¹³, אך כאשר הכסף ניתן לצדקה בעלמא אין גניבת דעת בנתינתו לעניי גויים¹⁴.

כיוון שרש"י סובר שכאשר ישנה התלבטות בין גניבת דעת לבין קבלת צדקה מגויים נעדיף לקבל את הצדקה, נראה כי הוא סבור שמסוגיית מתנות איפרא הורמיז לא עולה 'איסור' מוגדר, אלא שכך ראוי לנהוג, ואין זה עומד כנגד הצורך להימנע מגניבת דעת¹⁵.

ג.3. סוגיית פסול אוכלי דבר אחר'

רש"י (סנהדרין כו, ב ד"ה אוכלי דבר אחר) מסביר שסיבת הפסול של אדם המקבל צדקה מן הגויים בפרהסייה היא חילול השם¹⁶. רש"י אינו מפרש מדוע מדובר בחילול השם, וניתן להסביר זאת בכמה דרכים. אפשר להציע שהחילול נובע מהתבזות הלוקח עצמו¹⁷. כמו כן ניתן להעמיד זאת בבזיון העם, כאשר עניי זקוקים לפרנסת אחרים ואינם מסופקים ע"י אחיהם. לחילופין, ניתן לומר שחילול השם נובע מהטעם של 'ביבש קצירה', בכך שכאשר אנו מקבלים מהם צדקה אנחנו מעכבים את התוכנית ה-לוהית ופוגעים בה¹⁸. הצעתנו

13. תוקפו של איסור גניבת דעת אינו מענייננו. הנחת המוצא במאמר זה תהיה שאין בדבר איסור דאורייתא, אלא לכל היותר איסור דרבנן, ואף הוא עוסק בדרישה מוסרית גבוהה מהאדם ולא ככל איסור דרבנן רגיל. ניתן לעיין במאמרים העוסקים בנושא ב-<https://did.li/TotIw> (אתר ישיבת הר עציון) וכן ב-<https://did.li/IHQCN> (אתר עולמות).

בפשטות, כאשר אין לאדם הפסד ממוני, אפילו ביהודי האיסור יהיה רק מדרבנן, וקל וחומר בגוי. כמו כן השיטות המבססות איסור זה בדאורייתא תולדות אותו בפסוק "לא תגנבו [...] איש בעמיתו", ואם כן האיסור לכאורה לא שייך כלל בגוי.

14. רש"י מסביר זאת בכך שבשל החיוב לפרנס עניי גויים משום דרכי שלום היה ידוע שקופות הצדקה היהודיות פתוחות לכל, ועל כן מלכתחילה איפרא הורמיז לא ציפתה שכספה יגיע דווקא ליהודים. בדברי פרשנים אחרים מובאים הסברים אחרים לנקודה זו, אך ברוח דומה.

15. שיטתו של רש"י קשה, כיוון שאם נסביר ש'איסור קבלת צדקה מגויים' הוא הנהגה אין סיבה 'להצדיק' את מעשי רב יוסף שלא נהג בה, וכן לא מובן כעסו של רבי אמי על אמורא שלא נהג כהנהגתו. הדרך להיחלץ מקשיים אלו היא לומר ש'גניבת דעת' הוא איסור דאורייתא, ודוחה את האיסור לקבל על אף היותו דאורייתא/דרבנן בעצמו, כפי שכתב הרב בן ציון קריגר ("קבלת צדקה וסיוע מכספי גויים" פרק ג', תחומין יא).

16. בפשטות, משמעות קביעה זו היא שההיתר לקחת יהיה מוגבל ומצומצם מאוד, רק למקרה של פיקוח נפש ממשי, כיוון שאין דבר אחר שעומד בפני חילול השם, ואף פיקוח נפש לא תמיד מתיר אותו.

17. כהמשך להצעתו של יהודה רוזן (לעיל הערה 4) ניתן לומר כי בצנעה לעולם לא יהיה חילול השם, אף כאשר אינו זקוק לכסף. אומנם בצורה רחבה יותר, נראה לומר כי במצב בו יהודי שאינו זקוק לכסף הולך לבקש מגוי – אפילו בצנעה יש צד של חילול השם.

18. נפקא מינות בין ההסברים יובאו בפרק ו', המסכם את השיטות להלכה.

הראשונה היא המסתברת ביותר, כיוון שלשון הגמרא מדוייקת כמותה (בגמרא נאמר "נפשיה", ביחיד)¹⁹.

לאחר שייסדנו את שיטת רש"י בעניין הפסול כבעיה של חילול השם, יש לשאול מדוע בעיה זו לא קיימת אצל רבא ורב יוסף, שקיבלו מאיפרא הורמיו. ניתן לתרץ באמצעות הבחנה בין שני המקרים: בסיפורי איפרא הורמיו הגוי הוא הפועל והרוצה לתת, ואילו היהודים עומדים על מקומם ולא נדרשו להתחנן לחסדי האומות. לעומת זאת בסנהדרין מדובר על יהודי שהולך לקבץ נדבות מבין הגויים ועל כן יש כאן ביזוי וחילול שם ה'²⁰.

ג.4. סיכום שיטת רש"י

- מפרשנות רש"י לסוגיות עולה שסוגיית תלמידי ריב"ז היא אגדתא בלבד, ואין לה השלכה להלכה.
- ישנה בעייתיות בקבלת צדקה משלטון גויים דווקא, כפי שעולה מסיפורה של איפרא הורמיו. כמו כן, מסוגיה זו עולה כי איסור קבלת צדקה אינו 'איסור' של ממש, ולא דוחה דרבנן, ואפילו הנהגות אחרות שיותר מבוססות ממנו (אצלנו – גניבת דעת הגוי), קל וחומר פיקוח נפש ודומיו.
- מסוגיית 'אוכלי דבר אחר' עולה כי ישנו צד של חילול השם בהזדקקות לגויים, כאשר פונים אליהם בבקשת עזרה. אך אם הם מיוזמתם פונים ורוצים לתת, אין בזה חילול השם.

ד. שיטה שנייה - קריאה אחרת בתוספות - מניעים קלוקלים

בפשטות, בעלי התוספות מהלכים בשיטתו של רש"י. הם מביאים את פירושו ואינם מקשים או חולקים על הסבריו. אומנם ייתכן שמדיוק בדבריהם ניתן להעלות שיטה שונה. בפרק זה נציע דרך נוספת להבנת היחס בין הסוגיות, ונראה כיצד היא עולה מדברי התוספות.

כמו שציינו לעיל, רבים מן הראשונים מתעלמים מסוגיית תלמידי ריב"ז, מסיבות מובנות. טיב הסוגיה הוא סיפורי, והדרשה שבו היא מפסוק מספר משלי (המכיל עצות ודברי חכמה משלמה המלך), ולא מן התורה. אומנם, דברים אלה נכונים במידה רבה גם ביחס לדרשתו

19. ההסבר השלישי קשה מצד נוסף, והוא שנראה לומר שחילול השם כרוך בנראות של הדבר בארץ, ולא בחשבונות שמיים.

20. כאשר עסקנו בסוגיה הועלתה הצעה כי כאשר הצדקה ניתלת בשם הציבור ולא בשם אדם פרטי, אין בכך חילול השם. אומנם הסבר זה לא מסתבר, כיוון שבפשטות מקרה זה יותר גרוע – כבר לא מדובר ביהודי בודד אשר נמצא במצב משפיל אלא בקהילה שלמה, וחילול השם שבכך אפילו יותר גדול. אומנם, על פי הצעתנו לתלות את חילול השם בכך שצרכי העני אינם מסופקים ע"י אחיו היהודים, במקרה זה באמת תהיה פחות בעיה, כיוון שהקהילה כולה נזקקת ואינה יכולה לסייע, והיא לא תיתפס כקמצנית או אכזרית.

של רבי אמי – שאף לא מפורשת בגמרא! מדובר בפסוק מישעיהו – "ביבש קצירה תשברנה" – נבואה עתידית שלכאורה היא רק תיאור 'מציאות', אשר ביום מן הימים תתקיים. כיוון שכך, אם אנו סבורים כי הפסוק אותו מביא רבי אמי כנגד קבלת מתנותיה של איפרא הורמיז הינו לימוד מספק להלכה כאסמכתא לאיסור מדרבנן²¹ לא ברור מדוע לא נלמד כך גם מדרשתם של תלמידי ריב"ז!

על אף שתוספות לא מתייחסים לסוגיית תלמידי ריב"ז במפורש, למעשה נראה כי יש לדייק מדבריהם (ח, א ד"ה יתיב) שהם פוסקים אותה להלכה. תוספות מתייחסים לקושי שביחס בין שני סיפורי איפרא הורמיז, ומציעים את תירוץ רש"י וכן תירוץ נוסף. בהמשך מתייחסים תוספות לקושיה מסוגיה נוספת²²: במסכת ערכין (ו, ב) מופיע סיפור על גוי שתרם נר לבית הכנסת של רב יהודה, ודנו האמוראים האם מותר לשנות את שימוש הנר לדברים אחרים, אך לא היה דיון לגבי עצם הקבלה – כפי שמצאנו ביחס לקבלת הצדקה מאיפרא הורמיז (בסיפור בדף ח). תוספות מיישבים את הקושיה, ולענייננו יש לשאול מדוע סברו תוספות בכלל שישנה קושיה? לעיל ראינו שישנן שתי סיבות לא לקבל צדקה מהגויים: הארכת מלכותם עלינו ובזיוננו כאשר אנו הולכים לבקש מהם. הגוי ודאי לא היה חלק ממערכת השלטון (כיוון שמתואר שהיה נווד), והוא תרם מעצמו את הנר, בלי שאף אחד ביקש ממנו. אם כן, מדוע נדרשו התוספות בכלל לסוגיה זו?

בעקבות קושיה זו הבין הרב קוק (דעת כהן קלב) שתוספות סוברים כי קבלה מגוי פרטי (ואפילו כאשר הוא מתנדב מעצמו) אסורה, והתקשה בטעם העניין, הרי אותו גוי אינו מהשלטון, ונדחק לומר כי אין הגוי חייב להיות מבית השלטון אלא מעמו.

ברצוננו להציע הבנה אחרת בדעת תוספות: תוספות סוברים כי סוגיית תלמידי ריב"ז אכן השאירה רושם להלכה, והגדירה את צדקת הגויים כולם, ואף אלה שאינם שולטים עלינו, כשלילית, ולא משום 'ביבש קצירה' אלא משום שמניעיהם מקולקלים, כפי שתוארו תלמידי ריב"ז^{23 24}. נפנה לבחון כיצד מתפרשות הסוגיות לאור הצעה זו.

21. העלנו לעיל (הערה 15 ובגוף הטקסט שם) בשיטת רש"י אפשרות לפרש ש'ביבש קצירה' אינו איסור של ממש אלא הנהגה טובה בלבד, וכבר הקשנו על הצעה זו שם.

22. עיינו לקמן (פרק ז) על סוגיה זו, ושאלת הרלוונטיות שלה לענייננו.

23. ניתן להבין כך גם מ'כוס הישועות' על הסוגיה בסנהדרין שמשתמש בסוגיית תלמידי ריב"ז להסביר מדוע רב נחמן קרא למקבלי הצדקה מהגויים 'אוכלי ד"א', שרצה לקשר בין צדקת הגויים למדרש על החזיר אשר מציג עצמו כשר אף על פי שאינו, וכמוהו הגויים נותנים צדקה אך מבפנים כוונתם אינה כשרה, כהסברם של תלמידי ריב"ז.

24. הרב קוק הציע להרחיב את 'ביבש קצירה' גם לאנשי העם ולא רק לשלטון, כיוון שיצא מנקודת ההנחה שהצגנו בשיטת רש"י, שסוגיית תלמידי ריב"ז אינה להלכה. אומנם, אף הוא מודה שהסברו קשה. להצעתנו הנחות המוצא של הסוגיה שונות, וממילא הקושיה על דברי התוספות מתורצת.

ד. 1. סוגיית מתנות איפרא הורמיז

ראינו לעיל שלדעת רש"י סוגיה זו מלמדת אותנו דין חדש, שישנה בעיה בקבלת צדקה מגויים אשר שולטים עלינו כיוון שהיא מאריכה את שלטונם. כיוון שלפי שיטת רש"י הסברנו כי סוגיית תלמידי ריב"ז אינה להלכה, מובן מדוע היא לא עלתה לדיון בסוגיה זו. אך להסברנו כעת יש להבין מדוע כשביקש רבי אמי להקשות על רבא שקיבל צדקה מאיפרא הורמיז, הוא בחר בדרשה שמקורה אינו ידוע במקום דרשה מתקופת התנאים.

נראה כי צריך לומר שרבי אמי סבר שהאמירות של תלמידי ריב"ז אינן כפשוטן אלא לשון גוזמא, ואין הכרח כי הגויים נותנים צדקה רק לצורך עצמם²⁵. כיוון שאיפרא הורמיז הייתה ידועה בצדיקותה ויחסיה הטובים עם עם ישראל²⁶, הבין רבי אמי כי ודאי לא שייך לדרוש עליה את הפסוק "חסד לאומים חטאת". מתוקף כך, רק הדרשה של "ביבש קצירה" – הקשורה לשלטונם של הגויים רלוונטית, ולכן ממנה הקשה רבי אמי על רבא.

נראה שמסוגיה זו אפשר להצביע על שוני נוסף משיטת רש"י. הנחת המוצא של רש"י היא שאסור היה לגנוב את דעתה של איפרא הורמיז, ולכן רב יוסף פדה בכסף שבויי ישראל. במקרה של רבא, בו חילק את הכסף לעניי גויים, הסביר רש"י מדוע לא היה בכך גניבת דעת. תוספות הביאו את הסברו של רש"י, והציעו הסבר נוסף לפיו אף רב יוסף נהג כרבא והפנה את הכסף לשבויי גויים במקום לשבויי ישראל, על אף גניבת הדעת שבכך. מהעלאת אפשרות זאת בידי התוספות נראה שלשיטתם איסור קבלת צדקה מן הגויים הוא 'איסור', ולא רק הנהגה טובה, ולכן גניבת דעת אינה סיבה מספקת כדי לדחות אותו^{27 28}.

25. לשון הגמרא היא "כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושים חטא הוא להן". ניתן להבין כי התנאים – על בסיס הפסוק – סוברים כי לא יצויר מצב בו הצדקה תינתן בצורה חיובית, אלא חזקתם של הגויים היא כך. אין לעניין זה התייחסות מפורשת בראשונים, אומנם בדברינו כאן אנו מציעים לנקוט שלא מדובר בכלל מוחלט, אלא בניסוח בלבד, וכוונת הדרשה היא שזו המציאות המצויה, הנורמלית. ניתן להציע לדייק את הדברים מפירושו של רבנו גרשום (בבא בתרא י, ב ד"ה כאן בישראל), המתנסח: "אבל הרבה אומות אין עושין אלא לצורך עצמן" – כלומר כוונת הגמרא ל'הרבה' מן האומות, אך לא לכולם, כהבנה העולה מפשט הגמרא.

26. ראו את הסיפור המסופר עליה בתענית כד, ב וכן את דברי רש"י בנדה כ, ב (ד"ה איפרא הורמיז): "נכרית היתה וכן שמה ואעפ"כ היתה משמרת עצמה מנדות וקרובה להתגייר ואף קרבנות היתה שולחת ולשון יוני איפרא חן".

27. יש לסייג את דברינו, שהרי תוספות הביאו וקיבלו את תירוצו של רש"י כאפשרי, ועל כן קשה להכריע באופן חד משמעי מתירוצם השני לגבי דעתם על חומרת האיסור. ייתכן כי אף תוספות עצמם התחבטו בשאלה זו.

28. מדברי הריטב"א (ח, א ד"ה אי ניהו) ניתן לדייק שהוא חולק על רש"י, וסובר כטענתנו בשיטת התוספות, שאיסור קבלת צדקה מגויים הוא איסור ממש. הוא כותב שרב יוסף פדה בכסף שבויי ישראל, כפירוש רש"י, אך מנמק זאת בטעם של חשש מאיבה. משמע שלדעתו הנימוק של גניבת דעת לא מספיק כדי להתגבר על איסור קבלת צדקה מגויים.

ד.2. סוגיית פסול אוכלי 'דבר אחר'

סוגיה זו כמעט ואינה מושפעת מהסברנו כי תלמידי ריב"ז נפסקים להלכה, למעט עניין אחד. בהסברנו בשיטת רש"י, חילול השם נבע מהצגתנו כנוזקים לעיני האומות, ומהיות היהודי המבקש בזוי בעיני עצמו כדי לחזור על פתחי כל איש ואיש ואפילו גויים. לפי הסברנו כעת, שיטת רש"י בעיה עקרונית בצדקות הגויים, ניתן להציע כיוון נוסף מדוע בקשת צדקה מהם תהיה חילול השם: כיוון שצדקת הגויים אינטרסנטית ובשל כך פגומה, ישנו חילול שם ה' בהיות בניו לא מוסריים ואינטרסנטיים בעצמם, ואיה 'הגוי הגדול הזה'?

ד.3. סיכום השיטה

אם נכונים דברינו, הרי שלפי התוספות תלמידי ריב"ז מלמדים אותנו כי כוונתם של גויים הנותנים צדקה אינה לשם שמיים, ולכן אסור לקבל מהם צדקה. אומנם, מסוגיית איפרא הורמיזו אנו למדים שאמירה זו אינה מוחלטת, אלא הנחת מוצא בלבד.

איסור נוסף, שאותו אנו למדים מאיפרא הורמיזו, הוא שיש איסור בקבלת צדקה מן השלטונות כיוון שבכך אנו מאריכים שלטונם (כפי שעולה משיטת רש"י).

כמו כן, בקשת צדקה מהגויים גורמת לחילול השם. ניתן להבין שחילול השם נובע משיתוף הפעולה עם הפעולה השלילית של נתינת הצדקה ע"י גויים, ואינו תלוי בשאלה מי הוא הצד האקטיבי.

ה. שיטת היד רמ"ה - מניעים מקולקלים באופן שורשי

ראינו לעיל שתי דרכים להבנת היחס בין סוגיית תלמידי ריב"ז לסוגיית איפרא הורמיזו: לשיטת רש"י סוגיית תלמידי ריב"ז אינה הלכתית, ורק סוגיית איפרא הורמיזו נפסקת. לשיטת תוספות (להצעתנו), שתי הסוגיות נפסקות להלכה ומבטאות עקרונות שונים. כעת נראה את שיטת היד רמ"ה, לדידו שתי הסוגיות מדברות על אותו דבר ממש.

נפנה לראות כיצד מתפרשות הסוגיות לדעת היד רמ"ה, כאשר בביאור סוגיית תלמידי ריב"ז אין הבדל מהותי בין שיטת הרמ"ה לשיטת התוספות. עיקר המחלוקת נעוץ בהבנת העיקרון הנובע מסוגיית מתנותיה של איפרא הורמיזו.

ה.1. סוגיית מתנות איפרא הורמיזו

בניגוד לרש"י, שהבין שהפסוק 'ביבש קצירה' מדמה את הגויים עצמם לחיטה, ומלמד שכאשר ייגמרו זכויות הגויים מלכותם תישבר, היד רמ"ה מבין כי הפסוק עוסק בצדקת הגויים עצמה, ומלמד שהיא נעשית בצורה לא ראויה – לא לשמה ולא בזמנה:

בצדקה דאומות העולם משתעי קרא [...] שאינן עושין צדקה לשמה ולא בעתה, כקציר זה שבעליו [אינן] קוצרין אותו בעתו אלא מניחין אותו עד שייבש והוא נשבר מאליו.

(יד רמ"ה בבא בתרא י, ב)

אומנם כבר מסוגיית תלמידי ריב"ז, המתבארת לפי הרמ"ה בדומה לשיטת התוספות, למדנו כי יש בעיה באופן נתינת הצדקה של הגויים. אם כן, מה מתחדש בדרשה מפסוק זה? מסביר הרמ"ה:

והדר משתעי בגנותא דמאן דמתהני מיניה "נשים באות מאירות אותה" כלומר מי שדעתם קלה עליהם כנשים הן באין וקוצרין אותה.

כלומר, החידוש הוא בהמשך הפסוק. מהפסוק "צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת" דרשו תלמידי ריב"ז שהגויים חוטאים בנתינתם צדקה, ולדעת רנב"ה היא אף כלל אינה 'צדקה'. אומנם, לא למדנו מה דין הכסף עצמו – והאם מותר לקבל אותו ולהינות ממנו. זאת אנו לומדים מדרשתו של רבי אמי: "נשים באות מאירות אותה" – חיטים אשר אינן נאספות עד שהתייבשו, יכולות לשמש רק לשרפה²⁹, ורק אנשים שדעתן קלה ('נשים') אוספים³⁰ אותן. ובנמשל, הפסוק מלמד שצדקה זו אינה ראויה לשימוש, כחיטים שרופות, ורק חסרי הדעת אוספים אותה.

על פי הסבר זה, סוגיה זו לא מוסיפה עיקרון נוסף בדיני קבלת צדקה מגויים (כפי שראינו בשיטת תוספות). האמירה העולה משתי הסוגיות כאחת היא שהגויים באופן שורשי נותנים צדקה רק מתוך אינטרסים ולא מתוך רצון כן לתת.

יש לשים לב כי לפי הסבר זה מוכרח שהבעייתיות היא גורפת ולא ניתנת לחילוק³¹ – אפילו איפרא הורמיז, המלכה הטובה, אינה חפה מקביעה זו, ויש להימנע מלקבל את מתנותיה³². אף הרמב"ם (מתנות עניים, ת, ט) אינו מחלק ואוסר את צדקת הגויים בצורה גורפת³³, לא כתוספות אשר סברו כי איפרא הורמיז צדיקה ומותר לקבל ממנה מצד זה.

29. על פי המפרשים את המילה 'מאירות' בפסוק מלשון 'אור' – אש.

30. על פי המפרשים את המילה 'מאירות' מלשון 'ארייה' – איסוף.

31. כפי שהעלנו בהערה 25 לשיטת התוספות, על פי רבנו גרשום.

32. אומנם אין זה מוכרח, אך ייתכן לומר שהיא הנותנת: ניתן לקרוא את סיפוריה באור המקובל, של קשרים טובים עם עם ישראל, אך סיפורים שונים יכולים להעלות ניהוחות מוכרים של אנטישמיות מהעת החדשה. באחד מסיפוריה (תענית כד, ב) היא אומרת לבעלה כי אל לו להתעסק עם היהודים אשר יכולים לקבוע כי ירד גשם, והיא שולחת לרבא שיתפלל על כך, ואכן יורד גשם. אפשר להבין כי למעשה היא אהבה את היהודים 'לצידה' – כלומר, בתור כלים שימושיים שהיא רוצה בצדיה ולא בצד אויביה, ולא מאהבה אמיתית.

יש לציין כי רש"י בנדה (כ, ב ד"ה איפרא הורמיז) ודאי לא הבין כך, כיוון שראה בה ידידת החכמים וקרובה לגיור.

33. אומנם, בהלכות מלכים (י, י) הרמב"ם מחלק בין בן נח לבין גוי לעניין קבלת צדקה, אך במקום אחר (שם, פרק ו) מובהר כי בן נח אינו הגדרה של גוי 'טוב' אלא גוי אשר סר למרותו ותחת חסותו כלכלית, פוליטית, ודתית. ועיינו על כך עוד בהמשך המאמר, בדין בפסיקת ההלכה (פרק ו).

היד רמ"ה מפרש שרב יוסף, אשר קיבל את הכסף מאיפרא הורמיז לכאורה ללא הסתייגות, נתן את הכסף דווקא לפדיון יהודים, כיוון שאם לא כך לא הייתה זו 'מצווה רבה'. הרמ"ה מוסיף ומסביר מדוע נתן את הכסף לפדיון יהודים ולא עבר על דעתה:

לאו משום דאסור לגנוב דעת הבריות דכל לאפרושי מאיסורא לא חיישינן לגניבת דעת הבריות [...] אלא שאני התם דכיון דאמרה להו למצוה רבה אי מפקי להו במידי אחרנא גזל ממון נמי איכא.

כלומר, הסיבה לכך אינה משום גניבת דעת (כרש"י), אלא כיוון שיש איסור אחר, מדאורייתא – גזל. גניבת דעת שאינה איסור אינה מספקת כדי לדחות את איסור קבלת צדקה מגויים³⁴.

ה.2. סוגיית פסול אוכלי 'דבר אחר'

ישנו הבדל נוסף בין שיטת היד רמ"ה לשיטת רש"י בביאור בטעם לפסול העדות של מקבלי צדקה מן הגויים. רש"י הבין כי הפסול לעדות המוזכר במסכת סנהדרין הינו פסול משום חטא של חילול השם³⁵. היד רמ"ה (סנהדרין כו, ב ד"ה אמר רב נחמן) בתחילה כתב כפירושו של רש"י, ובהמשך הציע בנוסף להסבר זה, בשם "ואית דמפרשי טעמא", כי הפסול הוא משום הביזוי שבמעשה זה. טעם זה לפסול לעדות מבוסס על דברי הגמרא בקידושין (מ, ב), המצטטת מחלוקת ממסכת דרך ארץ האם האוכל בשוק פסול לעדות ופוסקת שפסול. מסבירים הראשונים כי אדם המבזה את עצמו בפרהסיה – "אינו מקפיד על כבודו" (רש"י שם ד"ה ופסול לעדות). כיוון שכך, אנו חוששים שהוא אף יעז לשקר בבית דין, ולכן הוא אינו אמין לעדות. היד רמ"ה מסביר שגם המקבל צדקה מגויים מבזה את עצמו על מנת להשיג ממון, ולכן הוא אדם שאיננו יכולים לסמוך על דבריו וחוששים שגם ישקר בבית דין לצורך רווח צדדי. היד רמ"ה עומד על כך שהסבר זה יותר מתיישב בלשון הגמרא. כטעם זה נקט גם המאירי (ד"ה וכבר הזכרנו), ונראה שגם הרמב"ם, שסמך את פסול 'אוכלי דבר אחר' לפסול האוכל בשוק בפירוט הפסולים לעדות (עדות יא, ה), תחת הכותרת 'הבזויין' שפסולים לעדות³⁶.

34. את המקרה של רבא הוא מפרש כרש"י, שכיוון שידוע שאנחנו מפרנסים גם עניי גויים – איפרא הורמיז נתנה את מתנתה גם על דעת כך.

35. "רשע דחמס" בלשון הגמרא בסנהדרין במקום אחר (כו, א), ורש"י הביא ביטוי זה בביאורו לפסול (כו, ב ד"ה אוכלי דבר אחר).

36. בדרך זו מובן יותר החילוק בין פרהסיה לצנעה – כאשר האדם מבקש בצנעה, הוא עדיין שומר על כבודו העצמי וכאשר הוא אינו יכול ומבקש בפומבי אין זה מתוך שהוא בזוי אלא כיוון שלא הייתה לו אפשרות אחרת נאלץ להתבזות למען חייו.

ה.3. סיכום שיטת היד רמ"ה

מפירושו של היד רמ"ה לסוגיות תלמידי ריב"ז ואיפרא הורמיז, עולה כי שתי הסוגיות מלמדות אותנו שצדקת הגויים אסורה משום היותה מונעת מאינטרסים. הבנה זו אף לגבי איפרא הורמיז עצמה, שהייתה מלכה טובה, מובילה אותנו להבין שאף גויים אשר נתפסים בעינינו כטובים, נכללים באיסור זה³⁷.

משיטתו אנו למדים כי משום שלום מלכות ניתן לקחת את הצדקה, אך עדיין יש להשתדל לשלחה החוצה, ורק איסור דאורייתא כגון גזל יכול לחייב אותנו לקחת את הצדקה אלינו. את טעם הפסול של המקבל צדקה לעדות מציע הרמ"ה להבין משום ההתבזות על הממון, מלבד חילול השם שבדבר.

ו. עיון בדיוני הפוסקים ויישומים אפשריים בימינו

ו.1. דיון בפסיקה

השולחן ערוך קיצר בדבריו, והשאיר מקום לא מבוטל לפרשנות. על כן ניתן להבין אותו הן כרש"י והן כתוספות. אומנם נראה שהוא נוטה לפסוק כהבנה הפשוטה ברש"י.

השולחן ערוך מחלק את דיני 'איסור קבלת צדקה מגויים' לשני סעיפים:

(א) אסור לישראל ליטול צדקה מן העובדי כוכבים בפרהסיא. ואם אינו יכול לחיות בצדקה של ישראל, ואינו יכול ליטלה מעובדי כוכבים בניצנעא, הרי זה מותר.

(ב) שר עובד כוכבים ששלח ממון לישראל לצדקה, אין מחזירין אותו משום שלום מלכות, אלא נוטלין ממנו וינתן לעניי נכרים בסתר, כדי שלא ישמע השר. הגה: וי"א דיעשה בהן מה שצוה לו המושל. (כך משמע מפירוש רש"י ותוספות מעובדא דאימיה דשבור מלכא). וכל זה דוקא כשנותנין מעות לצדקה, אבל אם מנדבין דבר לבית הכנסת, מקבלים מהם [...]

(שולחן ערוך יורה דעה רנד, א-ב)

בסעיף א' השולחן ערוך מצטט את דברי הגמרא בסנהדרין, אבל כאיסור ולא כפסול עדות (כפי שעוסקת הגמרא), עם ההסתייגויות המובאות בגמרא. בסעיף ב' הוא אומר שכאשר נשלחת צדקה משרי הגויים יש לקחתה בשל שלום מלכות, אך לחלק אותה לעניי גויים בצורה שהשר לא ידע מכך – כהנהגתו של רבא (בבא בתרא י, ב).

ישנן כמה דרכים לחלק בין הסעיפים, בהתאם לשיטות הראשונים השונות. אפשרות אחת, אשר תהיה הצמודה ביותר לרש"י, היא שהחילוק בין סעיף א' לב' הוא בהתאם לפונה: האם הישראל הולך לבקש צדקה מהגוי ("אסור לישראל ליטול") או שהגוי פונה ורוצה

37. וכמו שצינו ייתכן כי אף מכאן עלינו ללמוד שאם נברוק אחריהם נגלה כי למעשה הם אינם 'טובים'.

לתת ("שר עכו"ם ששלח")³⁸. לפי חלוקה זו, סיבת אזכורו של ה'שר' בסעיף ב' היא שלולא היה מדובר בשלטון הגויים ('שר'), ניתן היה לקחת כיוון שאין חילול השם בכך שהגויים מתנדבים מעצמם. הבעיה היא רק כאשר שלטון של גויים מתנדב, משום הארכת מלכותם עלינו – "ביבש קצירה תשברנה". סעיף א', עוסק ביהודי המבקש צדקה, ולכן גם כאשר מדובר בסתם גוי אסור לקבל ממנו, מלבד במצבים של פיקוח נפש ('אינו יכול לחיות').

אפשרות אחרת להבנת ההבדל בין הסעיפים, היא בדומה לסברה שהצענו בשיטת התוספות. בסעיף א' מופיעה הסיבה הראשונה – בעיית קבלת צדקה מגויים באופן כללי, ללא חילוק מי פנה למי. בסעיף ב' נוספת בעיה של מלכות גויים, 'ביבש קצירה'. התוספת בסעיף ב' היא שאף על פי שכלפי חוץ הדבר נראה כשיתוף פעולה עם הגויים³⁹, והיינו יכולים לומר שבשלב הזה כבר לא משנה מי בפועל יקבל את הצדקה, מתחדש בסעיף ב' שעדיין צריכים להפנות את הכסף החוצה עד כמה שאפשר, כיוון שעדיין יש בעיה של הענקת זכויות לגויים.

ניתן לטעון שכיוון שהשולחן ערוך מציין במפורש שהאיסור הוא בפרהסיה, הוא סובר שיסודו בחילול השם. לפי זה פסיקת השולחן ערוך דומה יותר לשיטת רש"י ולא לשיטת התוספות, אשר טוענים שגם מגוי פרטי אסור לקבל צדקה, ואף כאשר אין חילול השם. אולם, אין זה מוכרח, שהרי לא ברור האם השולחן ערוך אכן מתיר בצנעה⁴⁰ וכן לא ברור האם האיסור בגוי פרטי אצל התוספות אכן כללי ולא תלוי אף הוא בדיני חילול השם. אף על הצד שהשולחן ערוך אוסר גם מגוי פרטי בצנעה⁴¹, הוא לא מציג חילוק בין גוי צדיק לכזה שאינו, כפי שהסקנו שיש להסביר על פי תוספות, ולכן מסתבר פחות שהוא פוסק כשיטת התוספות.

יש לציין כי השולחן ערוך עצמו לא הזכיר את הפסוק "ביבש קצירה תשברנה" כנימוק לאיסור, וניתן היה לומר כי הוא מביא את המקרה של 'שר עכו"ם' רק בגלל הדין על הסכנה או האיבה שבדבר. אמנם הט"ז (ב) והש"ך (ב) על אתר מסבירים שזהו נימוקו.

38. יש לציין שהדיוק אינו מוכרח, כיוון שבהמשכו של סעיף ב' אומר השולחן ערוך שכאשר אין ברירה "נוטלין ממנו".

39. לפי הסבר כזה יצא שהגמרא של תלמידי ריב"ז והגמרא על פסולי עדות בסנהדרין משלימות זו את זו. האחת (סנהדרין) מגדירה את לקיחת צדקת הגויים כחילול השם, והשנייה (תלמידי ריב"ז) מסבירה מדוע זה חילול השם (בדומה ליחס בין תלמידי ריב"ז לסיפור איפרא הורמיז בהסברו של היד רמ"ה).

40. בסוף הסעיף הוא דורש שהעני גם לא יהיה מסוגל להסתפק מבני קהילתו וגם שאינו יכול לקבל את הצדקה בצנעה, כך שניתן היה לצפות שיפרש שמותר בצנעה, ולא שבמקרה המורכב יותר מותר בפרהסיה.

41. כלומר כשאין חילול השם, אלא יכול להיאסר רק כיוון שאנו אומרים שכוונותיהם קלוקלות, כפי שעולה מסוגיית תלמידי ריב"ז.

הט"ז שואל מדוע בסעיף א' לא נראה שהשולחן ערוך מתחשב בסיבה של 'ביבש קצירה'. הוא מציע את סברת ה'דרישה' שהטעם של 'ביבש קצירה' שייך רק בגבאי צדקה ולא בעני, כיוון שהעני בניגוד לגבאי, נהנה מהצדקה בעצמו, התרנו לו לקבל צדקה. הט"ז מתקשה מה תהיה הסברה להתיר רק בשל הנאת עצמו. בעקבות כך, מציע הט"ז הסבר אחר: בסעיף א' מדובר בגוי שלא מתכוון לתת צדקה ליהודים בדווקא, אלא נותן צדקה באופן כללי. במקרה זה, העני רק נהנה מטוב ליבו של הנודב, כעניי הגויים, ולכן הגוי לא מקבל את זכויות הצדקה, שביכולתן להאריך את הגלות. זאת מפני שלא כיוון לתת את הצדקה דווקא לעניי ישראל. ה'דעת כהן' (קלב) מציע שכאשר הנהנה הינו יהודי בודד ולא ציבור יהודים אין בכך ריבוי זכויות לגויים שמספיק בכדי להאריך את שלטונם עלינו.

לעניות דעתי, הסיבה שבעיית 'ביבש קצירה' אינה מוזכרת בסעיף א', היא כיוון שבשביל להתיר את קבלת הצדקה נדרש שהעני לא יוכל להתקיים בלעדיה. כלומר, מדובר במקרה של פיקוח נפש שוודאי גובר על האיסור⁴².

בסעיף ב', לאחר שפסק שצריך לקחת את הכסף ששולח שר עכו"ם, אומר השולחן ערוך שיש לחלק את הכסף לעניי גויים, ואינו מסייג זאת כלל. נראה מכך שהשולחן ערוך סובר שגניבת דעת הגוי אינה גוברת על קבלת צדקה מגויים (שלא כרש"י). הרמ"א, בניגוד לשולחן ערוך, פוסק שצריך לחלק את הכסף לעניי ישראל, ונראה שסבר כרש"י שקבלת צדקה מגויים היא הנהגה טובה יותר מאשר איסור. הט"ז (ג) פירש שהסיבה שהשולחן ערוך לא התייחס לרצונו של הגוי היא כי מדובר במקרה בו לא צריך להתחשב, כהסברו של רש"י בגמרא, שהגויים יודעים שאנחנו מחלקים מקופותינו גם לענייהם. אבל אם היה מבקש הגוי לתת את הצדקה באופן ספציפי לישראל היה מודה השולחן ערוך שצריך לעשות כך. מתוך כך הבין הט"ז כי הרמ"א סובר שבכל מקרה יש לחלק את הכסף לעניי ישראל אפילו אם הגוי לא ביקש זאת כלל, ודוחה את דבריו כיוון שברירת המחדל היא שהם יודעים שהקופה מחלקת לעניי גויים. הש"ך לעומתו הבין את השולחן ערוך כהסברו הראשון, ואומר שהסברו של הט"ז הוא בעצם דעתו של הרמ"א, שכאשר הוא אומר שצריך להתחשב ברצונו של הגוי ולחלק לעניי ישראל מדובר במקרה בו הגוי פירש שכך צריך.

אף על פי שהשולחן ערוך מצטט לא מעט מהרמב"ם, לרמב"ם יש כמה התייחסויות נוספות אשר מראות כי הבין אחרת. למעשה, סביר להניח כי הרמב"ם סבר כשיטת הירמ"ה. בהלכות מלכים ומלחמות (י, י) הרמב"ם פסק שאסור לקחת צדקה בפרהסיה, אך ממלכי הגויים ניתן לקחת משום שלום מלכות (אמנם, יש לחלק לעניי גויים בסתר). בניגוד לשולחן ערוך שלא פירש מה הדין במקרה בו גוי שאינו מהשלטון מתנדב מעצמו, הרמב"ם

42. אומנם ייתכן שהט"ז דייק מראש הסעיף ("אסור ליטול [...] בפרהסיה") שהשולחן ערוך מתיר בצנעה בכל מקרה, ועל צד זה קשה לדברינו.

כותב במפורש שגם צדקה הניתנת מגוי פרטי צריכה להתחלק לעניי גויים. נראה לפרש כלחם משנה והמשנה למלך (שם) שהבינו שמדובר כאשר אי אפשר להימנע מלקחת (ובהסתמך על דברי הרמב"ם בהלכות מתנות עניים ח, ט).

בהלכות מלכים הרמב"ם מחלק בין 'בן נח', ממנו מותר לקבל צדקה, לבין 'גוי', ממנו אסור לקבל. על פי הגדרתו של הרמב"ם (מלכים ו) לבן נח, עולה כי האיסור לקבל צדקה היא כל עוד הגוי אינו שייך לאמונתנו, דתנו ושלטוננו. ובעצם, 'בן נח' ממנו מותר לקבל צדקה, הוא כזה שיצא מגדרי 'גוי' והתקרב מאוד לישראל. גם אם הגוי מוסרי – אסור לקבל ממנו צדקה⁴³.

קשה לומר שהרמב"ם סובר כרש"י, כיוון שאז היה עליו להתיר גוי פרטי המתנדב. בנוסף, בשונה מתוספות, היה מצופה שהרמב"ם יתיר לקבל מגוי צדיק. לכן, מסתבר שהרמב"ם סובר כיד רמ"ה⁴⁴.

למסקנה, על אף שהשולחן ערוך מצטט כמעט מילה במילה את דברי הרמב"ם בהלכות מתנות עניים, כיוון שהוא לא מביא את פסיקתו בעניין גוי פרטי המתנדב, נראה כי הוא פוסק להלכה כשיטת רש"י. הרמ"א מקבל את עיקר פסיקתו, וחולק עליו רק בעניין היחס בין איסור קבלת צדקה לאיסור גניבת דעת.

לעומתם הרמב"ם פוסק בדומה לשיטת היד רמ"ה. אומנם ה'דעת כהן' סובר כפי שהצענו (שלא כמו הט"ז), שהשולחן ערוך אוסר גם קבלת צדקה מגוי פרטי 'סתם', וללא הביזוי שיש בבקשה ממנו, כלומר כתוספות. למעט הצעה זו, לא נראה שיש מי שפוסק את שיטת התוספות (כפי שהצגנו אותה) להלכה.

43. לאמיתו של דבר, מהרמב"ם עולה אף כיוון יותר קיצוני: לא רק שמוסריות לא תתיר לקבל צדקה מגוי, אלא אפילו היותו בן נח אינה מהווה טעם עצמאי להתיר זאת. רק כיוון שיש חיוב להחיותו, הותר גם להשתמש בכספו. על פי זה יוצא כי עד לקבלת גרות ממש, לעולם נניח כי יש בצדקה זו 'נגיעה אישית', ונאסור לקבל מן הגוי צדקה.

44. יש לציין כי הר"י מיגאש (אשר את שיטתו הכירו הן היד רמ"ה והן הרמב"ם) לא התייחס לסוגיות בבבא בתרא כלל, וסביר להניח כי סבר ששתייהן אינן הלכתיות בשל מקורות ותצורת דרשותיהן (אומנם ניתן להציע כי הוא פסק את הסוגיות, אך הן היו פשוטות לדעתו, ולכן הוא לא נצרך לכתוב עליהן ביאור, אך נראה שמדובר בדוחק). על כל פנים, ודאי שלפי הרמב"ם הדברים נפסקו להלכה. כך גם עמידתו של היד רמ"ה על כך שגניבת דעת לא יכולה לעמוד בפני איסור קבלת הצדקה מוכיחה כי אף הוא סבר כי הסוגיות במסכת בבא בתרא הינן הלכתיות ולא אגדיות-מוסריות בלבד.

2.1. יישומים מעשיים בימינו

נבחן כמה דוגמאות תיאורטיות היכולות להיות רלוונטיות בימינו לאור מסקנות הדיון לעיל⁴⁵:

2.1.1. תקציב הביטחון האמריקאי

בפשטות, לא מדובר כלל בצדקה, אלא במעין סחר חליפין, בו אנחנו מקבלים כסף אך קונים בו תוצרת אמריקאית בלבד על מנת לפתח את כלכלתם, וכן המדינה משמשת מתוקף זה 'נציגתם' של האמריקאים במזרח התיכון. לאור הבנת מציאות זו, אין מקום לקרוא לזה צדקה אלא מסחר, ולא שייך בזה איסור קבלת צדקה מגויים.

2.1.2. אוונגליסטים

האוונגליסטים לא מחזיקים בשליטה כלשהי על עם ישראל, ובאים לתרום מעצמם ולא מבקשותינו. סיבת נתינתם היא כיוון שהם מאמינים שבכך הם מקרבים את היום בו אמונתם תתגשם ואנו נעבור להאמין כמותם. לשיטת רש"י יהיה מותר לקחת, כיוון שלא שייכת הארכת מלכות שייכת, ואין במקרה זה ביזוי שיוביל לחילול השם. לעומת זאת, תוספות יאסרו כיוון שמוכח להדיא שאינם נותנים 'אלא כדי להתייחר עלינו'. לשיטת היד רמ"ה, הדיון בכלל לא יתחיל, כיוון שלשיטתם אסורה קבלת צדקה מכל גוי שאינו בן-נח או גר תושב⁴⁶.

2.1.3. תקציבי או"ם

ישנם תקציבים הניתנים ע"י גופים שונים באו"ם למדינות המוגדרות כנוקקות בתחומים שונים. בהנחה ומדינת ישראל מוגדרת או תוגדר נזקקת על פי אחת ההגדרות, יש לשאול האם מותר לקבל תקציבים אלה.

כיוון שהמדינות באו"ם אינן כפופות לארגון, ושייכותם לארגון נובעת מהרצון להיות חלק, נראה שיש להתיר מצד 'ביבש קצירה'. כיוון שהם הפונים והנותנים ולא אנחנו המבקשים, נראה שיש להתיר מצד ביזוי או חילול השם⁴⁷.

אמנם לעניות דעתי, נראה שגם לשיטת רש"י יש לאסור. ראינו כי לשיטת רש"י ההיתר הוא רק כאשר הגוי נותן מעצמו, מנדיבות ליבו – רק במקרה זה לא שייך הטעם של חילול השם הנובע מבקשת היהודי מהגוי. כיוון שבמקרה זה לא מדובר בגוי שהתעורר מעצמו לתת צדקה, אלא נותן רק מחמת הצורך שלנו – נראה שיש לדמות מקרה זה למקרה בו ישראל מבקש מהגוי, שאסור. אם לא נקבל הנחה זו, ונטען כי קבלת כסף בצורה כזו אינה יוצרת

45. כמובן שיש צורך לעיין בפרטי כל מקרה בפועל. מטרת הדיון בפרק זה היא בעיקר להדגים את השלכות העקרונות העולים מן השיטות, במציאות 'תיאורטית'.

46. הוא הדין לשיטת היד רמ"ה לגבי רוב הדוגמאות לקמן, אלא אם נציין אחרת.

47. אמנם על המדינה הנזקקת 'לפתוח בקשה' כדי לקבל את התקציבים, מסתבר שיש לאסור מטעם זה.

האם ניתן לקבל צדקה מגויים בימינו? | 197

זילות כלפי העם היהודי, נראה שגם התוספות יתירו לקבלו, כיוון שנוכל ללמד זכות ולומר שתקציבי הצדקה של האו"ם מראים התקדמות מוסרית באומות ולא נובעים מאינטרסים צרים.

במידה ויתברר כי יש בעיה בקבלת תקציבים אלו, אך אנו מוכרחים לקחתם משום 'שלוח מלכות': לשיטת הט"ז נצטרך לנסות לנתבם לאוכלוסיות של גויים בארץ (כל זמן שהדבר לא יוביל לסכסוך עם גורמים בינלאומיים); ואילו לשיטת הרמ"א, אם הגדרות התקציב בצורה מפורשת יכללו אף אזרחים יהודים יהיה צורך לעקוב אחרי ההוראות במלואן על מנת שלא לגנוב דעתם.

ו.2.ד. קרנות צדקה

ישנן קרנות צדקה רבות בעולם המעניקות מלגות שונות, ותורמות למטרות מגוונות. בהם ודאי לא שייכת שליטה על עם ישראל, אך בפשטות פנייה אליהן לצורך קבלת התרומה תהיה אסורה מצד חילול השם, ויש לראות האם יש אפשרות לקבלן באופן שלא יכלל בזה.

במידה ותימצא דרך כזאת, בעוד לשיטת רש"י יהיה היתר לקבל את הכסף, לשיטת התוספות יהיה מקום לדון מצד הגדר שהתחדש בסוגיית תלמידי ריב"ז: כוונה שלילית בנתינה. על פי הסברנו לעיל יהיה צורך לאמוד את דעת מקימי וממני הקרנות. נראה כי לרוב מדובר באנשים אשר פועלים טוב בתחומים רבים בחברה, ועל כן יש מקום לומר כי כוונתם לטוב, אף ללא הכרה אישית. למרות זאת, עדיין ניתן לומר כי עד שלא תהיה היכרות אישית עם הגורמים, חזקתם שנותנים ממניעים שליליים.

לעניות דעתי, כאשר מדובר במלגות המגיעות מחברות מסחריות קשה לומר כי לא מעורבים מניעים שליליים: דברים אלה משמשים לרוב לשם יחסי ציבור חיוביים, ולעיתים אפילו לכיסוי על פגיעה בחברה באמצעות הסטת תשומת הלב הציבורית לדברים החיוביים שהם עושים. מתוך כך יש לדון גם באנשים פרטיים אשר ייתכן כי נותנים צדקה מתוך אינטרסים.

ו.2.ה. צדקה ממדינות 'מפוקפקות'

לישראל ישנם קשרי חוץ עם מספר שלטונות הנתפסים בעולם כ'רעים', בשל פעולות נגד אזרחיהם וכדומה. מדינות אלה אינן שולטות עלינו, כך שודאי שטעם 'ביבש קצירה' אינו שייך.

לפי הסברנו בתוספות, אפילו אם ייתכן מקרה בו השליט יתרשם ממדינת ישראל וירצה לתרום מנדיבות ליבו בלבד, ולא מאינטרסים נמוכים כאלה או אחרים – אף אם נוכל להתיר מצד החשש למניעים פגומים, יהיה צורך לדון מצד חילול השם שבדבר. לשיטת רש"י, שחילול השם תלוי בשאלה מי יוזם את הנתינה לא יהיה איסור, אך לפי הפירוש השני של

התוספות, שחילול השם נובע מצד 'חיזוק עוברי עבירה', מסתבר שתהיה בכך בעיה של חילול השם.

ז. סיכום

במאמר עסקנו בשאלה באילו מקרים מותר לקבל צדקה מגויים, לאור סוגיות הגמרא, וראינו כי ישנן שלוש שיטות ראשונים בנושא.

לשיטת רש"י, ישנן שתי בעיות בקבלת צדקה מן הגויים: ישנה בעיה של ריבוי זכויות הגויים, כאשר הם שולטים עלינו, דבר שעתידי להאריך את מלכותם; בנוסף, כאשר ישראל פונים בבקשה לגויים נגרם חילול השם.

תוספות מוסיפים על המגבלות העולות בשיטת רש"י חשש ממניעים קלוקלים אצל הגויים. אמנם, במידה וישנה היכרות עם הגוי וידוע כי מדובר בגוי מוסרי, הנותן צדקה ממניעים טובים, חשש זה מתבטל.

היד רמ"ה והרמב"ם לא סוברים כי ישנה בעיה של ריבוי זכויות הגויים. לדעתם הבעייתיות בקבלת הצדקה נובעת ממניעים מקולקלים של הגויים התורמים, ובניגוד לשיטת התוספות, לשיטתם מדובר באיסור גורף, על כל גוי באשר הוא גוי.

שיטתם של רש"י ותוספות מבוססת על שיקול רוחני – שקבלת צדקה משלטון גויים מוסיפה להם זכויות, ומאריכה את מלכותם. שיקול זה מבוסס על חשבונות שמיים, המשפיעים על מעשינו בארץ. מנגד, היד רמ"ה והרמב"ם אינם מתבססים על שיקולים כאלו, ונראה גם כי פירושם מסתדר יותר בהסבר פשט הגמרא והיחס בין הסוגיות.

ח. נספח: התפיסה הרעיונית ביסוד השיטות במאמר

במהלך המאמר ראינו מצד אחד את שיטתו של רש"י, שאינו מניח חוסר מוסריות אצל הגויים, ועל כן לא מעלה כשיקול לא לקבל צדקה מן הגויים משום חשש למניעים פסולים. מנגד, ראינו כי לשיטת היד רמ"ה והרמב"ם יש להימנע מקבלת צדקה מכל גוי, בשל הקביעה כי הם פועלים ממניעים מקולקלים. בתווך, העלנו שלשיטת התוספות קיים חשש למניעים מקולקלים, אך לא מדובר בקביעה עקרונית, אלא בצורך בכירור בהתאם לנסיבות.

על אף הצגתנו בסיכום את דברי הרמב"ם והיד רמ"ה כנוחים ביותר בלימוד הגמרא, במהלך כתיבת מאמר זה עיינתי במאמרו של הרב יעקב מדן⁴⁸ אשר מערער את תפיסת העולם אשר עליה מושתתת סוגיית תלמידי ריב"ז, ובכך מערער את האפשרות להגיע למסקנותיהם של הרמב"ם והיד רמ"ה.

48. הרב יעקב מדן, "קבלת צדקה מגוי", אסופות ב (תשע"ב), עמודים 71-84.

הרב מדין הקשה כי מקובלנו מרבתינו⁴⁹ שיש לעם היהודי חזון לשפר את הגויים ולקדםם, ואין אנו סבורים כי הם "שרש פרה ראש ולענה" (דברים כט, יז) בלבד. על מנת להסביר את הקריאה הגורפת המופיעה בפשט הגמרא, ש"כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין חטא הוא להן, שאינם עושין אלא להתגדל בו", מציע הרב כי פשט הפסוק "חסד לאמים חטאת" (משלי יד, לד), אותו תלמידי ריב"ז דורשים, אינו משמע כדבריהם כלל. הרב מסביר, כפירוש האבן עזרא על הפסוק, שמשמעות המילה 'חטאת' היא כדרשתו של ריב"ז עצמו, שחזר ממנה – קרבן חטאת, כפרה לעושהו. הרב מדין מסביר כי הטעם לכך שהתנאים דרשו את הפסוק שלא כפשוטו וחילקהו, הוא מחמת סמיכותם לחורבן. אז היו במצב מנטלי שלא מאפשר ללמד זכות על הגויים אשר החריבו את בית ה'. מתוך כך ניתן לומר כי אומנם דרשתם מלמדת אותנו כי אל לנו למהר לשים מבטחנו בגויים, אך כשם שבכל דור ייתכן כי החורבן מחכה 'מעבר לפינה' כך ייתכן כי יהיו גויים אשר ירצו בטובתנו בלב שלם⁵⁰.

אחר בקשת המחילה, ברצוני לערער על הנחת יסוד זו. ראשית, יש לציין כי שורש המילה 'חטאת' הוא שלילי, מלשון חטא, וכך היא משמעותה בתור שם קורבן. רק לאחר שנקבעה כשם לקרבן הבא לכפרה, קיבלה את משמעויותיה החיוביות. כמו כן, רובו של ספר משלי (ורוב מוחלט של הפרשייה והפרק בו נמצא הפסוק) בנוי מחצאי משפט המנוגדים אחד לשני. הדוגמאות בפרק לכך הן רבות. על כן, קריאתם של התנאים הינה טבעית ומתבקשת, בייחוד לאור מקורה השלילי של המילה חטאת.

בנוגע לסברה עצמה, נראה שניתן ליישב בשתי דרכים:

האחת, היא דרך המחלוקת. כשם שבחז"ל נמצאות מימרות ושיטות רבות העוסקות במעורבותנו החיובית עם הגויים כן ניתן למצוא מימרות ושיטות רבות אשר סוברות כי הגויים הינם רעים מיסודם. אף הרב מדין עצמו הפנה בדבריו לסוף פרק א' בספר התניא, המייחס לגויים נפש בהמית בלבד; וכן למקום בו השפת אמת (חקת תרל"ז), שמדבריו הביא הרב סימוכין לשיטתו, מתייחס כמעט במפורש לסוגייתנו וקובע כי לעולם צדקת הגויים הינה לצורך עצמם. שיטות רבות באמונה גורסות כי ישנו הבדל מהותי סגולי בין ישראל לעמים, המניע את עם ישראל לעבר הטוב, בעוד הגויים, אשר לא זכו לכך, נותרים שקועים במניעים אגואיסטיים⁵¹.

49. הרב מפנה למספר פסקאות בכתבי הרב קוק ובשפת אמת, אך גישה זו קיימת גם בלא מעט שיטות אחרות.

50. **הערת העורך [א"מ]:** ראו במאמרו של נתנאל ווינער: "שיקולים בקבלת כסף מהעמים", באסופה זו, המצדד בהצעתו של הרב מדין.

51. ניתן להסביר גם בדרך פחות 'מיסטית'. האמונה היהודית מכוונת אל הטוב המוחלט, משום שהיא שמה את ה-ל במרכז ומכוונת את האדם אל הטוב המוחלט. זאת בניגוד לתפיסות אחרות, אשר סובכות סביב האדם עצמו, או פגומות בצורה אחרת שעשויה להפוך את הנדבה לשלילית.

לפי כיוון זה, נוכל לומר כי לו היה בידינו היינו 'פוסקים' את השיטות המלמדות זכות על הגויים, ולא כעולה מן הסוגיות הללו, ונדחה אותן מההלכה. לחילופין, ניתן להציע כי יש ללמוד מסוגיות אלו שיש לפסוק כנגד לימוד הזכות על הגויים⁵².

דרך השנייה היא ליישב בין שתי האמירות. ה'דעת כהן' (קלב) עסק בין היתר בשאלה מה יהיה הדין כאשר הקופה משותפת לתורמים יהודים וגויים כאחד: האם ניתן יהיה לקחת ממנה צדקה? בשו"ת העניין נידון מצדדים רבים, ואחת מהצעותיו היא שכאשר הקופה היא כזאת, תורמים הגויים על דעתו של היהודי. כלומר, אכן סתמם של הגויים הוא רע, ואין הם יכולים לשנותו. אך יש דרך להעלותם ולרוממם: דרך שיתוף הפעולה יחד איתם, באופן פעיל. בדרך זו ניתן לפעול למען הטוב השלם באמת.

דברים אלה, בשאלת תכלית האנושות ועם ישראל בתוכה, ראויים לדיון ארוך ומעמיק, ואין ראוי שייחתמו במאמר זה.

52. **הערת העורך [אי"מ]:** לאור דברים אלו ייתכן שניתן לתרץ קושיה שעלתה במהלך המאמר, מדוע בסוגיה העוסקת במתנות אפרא הורמיז לא הוזכרה דרשת התנאים מן הפסוק "ביבש קשירה תשברנה", העולה מסוגיית תלמידי ריב"ז (ראו למשל בפרק ג.1.). בהערה 12 הוצע לפרש לאור דברי ריא"ז, שפסק בה כדעת ריב"ז, ממנה חזר. נראה להציע שאכן דרשות התנאים אינן מתאימות לפשט הפסוקים, ונדרשו מחמת החורבן, ועל כן לא התבססו כאיסור מוחלט בציבור, ולא קיבלו משמעות להלכה. אך במהלך הדורות שעברו מאז תלמידי ריב"ז (ראשית תקופת התנאים) ועד לר' אמי (בדור השלישי לאמוראים) גישה זו ביחס לגויים התבססה, ונמצא פסוק אחר ממנו ניתן לדרוש אותה.

תגובת הכותב: איני חושב שהצעה זו נכונה, מכמה סיבות. ברמה המציאותית, לו היה מדובר בתלמידי ריב"ז בלבד, ההצעה הייתה מובנת יותר, כיוון שהם נולדו למציאות מסוימת ואינם מכירים מציאות אחרת. אך ריב"ז עצמו חווה הן את התקופה שקודם החורבן והן את החורבן עצמו, ומדבריו עצמו אנו רואים כי האמין בטוב הגויים לפני החורבן. כמי שראה את שני המצבים, הוא היה בעל חכמת החיים להכריע בשאלה, וראה לנכון 'להתפכח' ולהכריע כי אין תקווה לגויים. טענה כי דבריהם נבעו מטראומה בלבד, ואינם נכונים כשלעצמם, כמוה כטענה אשר איבוד האמון בשלום לאחר האינתיפאדות ומתקפת השביעי באוקטובר ומלחמת חרבות ברזל (אשר מאמר זה נערך במהלכה) נבעה מטראומה בלבד. בעוד ישנם אנשים אשר ייתכן כי זה נכון לגביהם, רבים יאמרו כי דברים אלו רק חשפו על פני השטח דברים שהיו נכונים ואף נטענו בעתים שקדמו לאירועים. מעבר לכך, ברמה ההלכתית קביעה כזו יכולה לערער עמוקות את האמון בדברי חז"ל, בשל הפתח שהיא נותנת להעריכם על פי זמנם ובכך לבטלם בטענה כי 'זמננו שונה'. ובנוסף, יש בכך זלזול בחכמים עצמם באמירה כי עסקו בשאלות מהות ללא יישוב הדעת הנדרש אלא מתוך שיקולים 'צרים' וזמניים. על אף כל זאת, אפילו אם היא דחוקה, טענה זו עדיין אפשרית; אך יש לשקול בכובד ראש את ההשלכות העולות ממנה.